

ÚVODEM

Magie slov a tvarů

Srovnávací literární bádání je otevřený systém, do něhož tradičně vstupují další umělecké disciplíny i příbuzné vědní obory, jako lingvistika, historie, psychologie, biografistika a zvláště pak filozofie. Vzhledem ke stále intenzívnější tendenci začleňovat literatury do celých kulturních bloků, roste v posledních desetiletích zájem o mezidisciplinární výzkum. Z impulzů strukturalistických, sémiotických i fenomenologických vznikají v průběhu posledních desetiletí mezinárodní společnosti, jejichž cílem je hledání estetických a filozofických zdrojů umění v jejich syntéze i jedinečnosti.¹

Sledování vzájemného vztahu jednotlivých typů umění je téměř tak staré jako sama estetika. Již **Aristoteles** se zabývá ve všeobecné části své *Poetiky* rozdíly v umění podle zobrazovacích prostředků. K hudbě se pak podrobněji vrací v závěrečné partii VIII. knihy *Politiky*. Teprve **Lessing** ve svém *Laokoonu* (1776) však vytvořil svým objevem základní souvztažnosti mezi uměním a časem předpoklady pro fenomenologické zkoumání dané oblasti. Vzhledem k tomu, že hodnotící kritéria přikládána jak na jednotlivá umění, tak na jejich vzájemný poměr jsou historicky proměnlivá, lze z tohoto aspektu studovat i proces utváření moderního umění. Ve druhé polovině 19. stol. vytvořil před-

¹ R. 1968 byla založena v New Yorku *International Visual Literacy Association*, jež má dnes centrum v Montrealu, v Amsterdamu byla r. 1987 ustavena společnost *Association of Word & Image Studies* s centrem v Utrechtu, r. 1989 vznikla v Lundu *Viking Eggeling Society* atd. Většinu těchto aktivit iniciovala univerzitní centra, a to převážně ústavy komparatistiky či literární komunikace. Všechny společnosti vydávají své časopisy i bulletinů a pořádají mezinárodní konference za velké účasti přednášejících z různých částí světa. Spektrum jejich zájmů je značně široké. Zahrnuje divadlo, film, tanec, hudbu, veškeré výtvarné disciplíny, uměleckou literaturu a slovesnost. Z jejich produkce lze např. uvést sborník *Interart Poetics. Essays on the Interrelations of the Arts and Media*. Amsterdam – Atlanta, GA, Rodopi 1997. Zájem o mezidisciplinární výzkum je ostatně patrný i v oblasti hudební. Je to zřejmé jak z produkce ediční, srov. např.: *Literatura i muzyka*, Leningrad, Leningradskij universitet 1975. *La musique dans la peinture*. Budapest, Corvina Kiadó 1984, tak z interdisciplinárně koncipovaných symposií, jako byla např. konference *Hudba a literatura*, pořádaná Katedrou hudební vědy FF UJEP v Brně ve Frýdku-Místku r. 1983 a stejnojmenný sborník z ní vzešlý, konference sledující teorii souvztažnosti slova a hudby, pořádaná v květnu 1997 v Grazu atd. Výzkumem vzájemných vztahů mezi jednotlivými typy umění se ostatně zabývá i brněnská komparatistika, jak je to zřejmé z řady velkých mezinárodních konferencí, které uskutečnila. Jejich výsledkem jsou genologické studie, soustředěvané v edici *Litteraria humanitas*. I. Brno 1990, II. Brno 1993, III. *Západ-Východ*. Brno 1995, IV. *Roman Jakobson*. Brno 1996, V. *Západ-Východ*. Brno 1997. VI. *Alexandr Veselovskij*. Brno 1998.

poklady pro široce koncipovaný mezidisciplinární výzkum jeden z evropských zakladatelů literárněvědné a folkloristické komparatistiky **Alexandr Veselovskij**. Zajímavý zdroj jeho estetiky lze nalézt již v črtách a esejích, napsaných za studijního pobytu v Itálii počátkem šedesátých let, jež byly posléze otištěny v knize *Itálie a renesance (Italijska i Vozroždenije, 1861–1876)*, v magisterské disertaci *Villa Albeti* (1870) a ve studii o Giordanovi Brunovi (1871), jež bohatě komentují italské umění a myšlení 14.–16. století. Pod pojmem „synkretismus umění“ Veselovskij ve své *Poetice*² rozumí především vztah mezi slovem a hudbou. Ve výkladech historického vývoje umění si paralelně všímá i problematiky tance a zárodků dramatu, jež vznikalo ze sepětí slova, melodie a pohybu. Věnuje přitom pozornost i problematice psychologické, což je vzhledem k tehdejšímu Freudovým objevům pochopitelné. V písňových zárodcích dramatu nachází např. zdroje „psychofyzické katarze“, přinášející uvolnění v rytmické souhře melodie a pohybu.

Studiem principů magie, mýtu a jejich kultovního vyústění Veselovskij navázal na Tylorův výzkum primitivních kultur a na Frazerovu charakteristiku „sympatetické magie“.³ Pro experimentální poezii 20. stol., především pro básnickou praxi ruských futuristů, má zásadní význam zjištění Veselovského, že rituální tanec spjatý s písní se udržoval především ve své chorovodní struktuře, zatímco její sémantický základ byl překrýván novými významy. Zásadní důležitost rytmu pro básnickou tvorbu ostatně potvrzují jak sami básníci (Vrchlický, Bělyj, Cvetajevová aj.), tak moderní výzkumy verzologie. Aktuální je i zjištění Veselovského, že v prvotních kulturách se často zpívají písně, jejichž slova jsou interpretům nesrozumitelná. Jazyk lidové poezie je plný hieroglyfů, jejichž sémantika je bez znalostí mytologie nepochopitelná, stejně jako je tomu ve výtvarném umění. Veselovskij v tom vidí „dekadenci před dekadencí“.⁴

Roman Ingarden v *Úvodu do Husserlovy fenomenologie* označuje za zrod moderní fenomenologie léta 1900–1901, kdy nezávisle na sobě vznikla tři základní díla: *Logická bádání (Logische Untersuchungen, 1901–02)* Edmunda Husserla, *Fenomenologie vůle (Phänomenologie des Willens, 1900)* Alexandra Pfändera a *Metoda transcendentální a psychologická (Die transcendentale*

² A. N. Veselovskij, *Poetika*, t. I. 1870–1899, t. 2, *Poetika sjužetov. 1897–1906*. In: *Sobranije sočinenij A. N. Veselovskogo*. S. Peterburg, AN 1913.

³ E. B. Tylor, *Forschungen über die Urgeschichte der Menschheit und die Entwicklungen der Civilisation*. Leipzig 1866. Týž, *Einleitung in das Studium der Anthropologie und Civilisation*. Braunschweig 1883. James George Frazer, *The Golden Bough*. 1890. *Zlatá ratolest*. Kap. *Magie, mýty, náboženství*. Praha, Mladá fronta 1994, 18–48.

⁴ Podrobněji srov. D. Kšicová, *Aleksandr Veselovskij i problemy intedisciplinarnoj komparativistiki*. Litteraria humanitas. VI. Alexandr Veselovskij a dnešek. Brno, Masarykova univerzita 1998, 14–22 a další studie v tomto sborníku.

und die psychologische Methode, 1900) Maxe Schelera.⁵ Je charakteristické a pro utváření ruského symbolismu a moderny velmi příznačné, že prakticky ve stejné době se počíná utvářet filozofický a estetický systém jednoho z hlavních teoretiků ruského symbolismu Andreje Bělého, důkladností svého heuristického přístupu navazující na Alexandra Veselovského.⁶ Mnohé z jeho teoretických postulátů tvoří estetický základ ruské moderny a secese. Svou aktuálnost si dodnes zachovala i známá studie Jana Mukařovského *Mezi poezií a výtvarnictvím*. Výzkumy posledních let potvrdily jeho postulát: „Konec konců jsou vždy všechna umění v jistých vzájemných vztazích, které je spínají ve strukturu vyššího řádu.“⁷ Z nové literatury věnované interdisciplinárnímu výzkumu je zajímavá sémioticky koncipovaná monografie polské badatelky Seweryny Wyslouch, sledující vzájemné vztahy literatury a výtvarného umění.⁸ Vzhledem k tomu, že o secesi se mluví jako o jednom z posledních syntetických stylů, jenž zasáhl ve větší či menší míře veškeré kulturní projevy své doby, domnívám se, že mezidisciplinární výzkum je při její analýze zvláště na místě.

Jádro práce tvoří ruská a česká literatura a výtvarná kultura, jež jsou však začleňovány do širšího evropského kontextu. Ke zmapování poměrně různorodého materiálu mi pomohl několikrát studijní pobyt v Rusku, kde jsem měla možnost pracovat v tamních knihovnách, literárních archivech i depozi-tářích takových významných galerií, jako je Ruské muzeum, Ermitáž a Divadelní muzeum v Petrohradě či Tretjakovská galerie v Moskvě. Díky Rakouskému institutu v Brně mi byl umožněn rovněž studijní pobyt v centru rakouské secese Vídní. K získávání dalších materiálů mi napomohla účast na četných zahraničních konferencích či přednáškových a jiných pobytech. Tak jsem se mohla seznámit s realizací projektů Ch. R. Mackintoshe ve Skotsku a navštívit řadu galerií a muzeí prakticky v celé Evropě a východní části USA. Paralelně jsem si doplňovala literaturu ve vědeckých knihovnách. Všem těmto institucím patří mé vřelé díky, stejně jako vědeckým ústavům, galeriím a muzeím v České republice. Ráda bych jmenovala alespoň Literární archiv Institutu M. Gorkého v Moskvě za poskytnutí materiálů z pozůstalosti A. Bělého a Divadelní muzeum v Petrohradě za to, že mi jeho vedení umožnilo přefoto-

⁵ R. Ingarden, *Wstęp do fenomenologii Husserla*. Warszawa, PWN 1974, 7.

⁶ Srov. kap. A co básník – Estetický systém Andreje Bělého a poetika jeho básnické tvorby a cit. studii D. Kšicové o A. Veslovském.

⁷ Jan Mukařovský, *Mezi poezií a výtvarnictvím*. Kapitoly z české poetiky, d. I. Praha, Svoboda 1948, 253-274, cit. ze s. 259. O estetickém systému Mukařovského srov. *Zeichen und Funktion*. München, Otto Sagner 1986.

⁸ Seweryna Wyslouch, *Literatura a sztuki wizualne*. Warszawa, Wydawnictwo Naukowe PWN 1994.

grafovat některé kostýmní návrhy. Děkuji Ústavu dějin umění AV ČR a fotooddělení Národní galerie v Praze za zpřístupnění dosud nepublikovaných návrhů Ivana Bilibina pro ruskou kapli na Olšanských hřbitovech v Praze. Díky ochotě pracovníků Národní galerie a Národního muzea v Praze, stejně jako archivu Národního divadla v Brně, se mi podařilo objevit a částečně i nafotografovat dosud neznámé Bilibinovy divadelní skici. Velmi děkuji restaurátorům Klimtových opon v Karlových Varech a Liberci za laskavé poskytnutí fotografií těchto unikátních prací. Jsem rovněž zavázána personálu pražských, brněnských i bratislavských knihoven a archivů, především Slovanské knihovně v Praze, kde je soustředěna většina nezbytných studijních materiálů. Za bibliografickou pomoc pak vděčím pražskému Slovanskému ústavu, s nímž mne pojí dlouholetá spolupráce. Knihu s tak obsáhlým ilustračním materiálem by nebylo možné vydat bez finančního příspěví, o nějž se zasloužilo především ediční oddělení Masarykovy univerzity a Filozofické fakulty a na něj mi přispěl i Český literární fond. Jím všem patří mé díky.

Snadnější orientaci ve složitém terénu literatury, výtvarného umění a architektury a jejich vzájemných korelací by měl umožnit zvolený princip genealogický, uvozený srovnávací studií secese a moderny, jež jsou neoddělitelnou součástí mnoha analyzovaných děl. Vstupme tedy do onoho magického kruhu života umění, v jehož krouživém pohybu slov a tvarů dochází v nekonečném rytmu času ke stále novým analytickým i syntetickým proměnám.